

a törökverő Hunyadira való utalással mintegy az ősi holló védőszárnyai alá helyezte egyetlen, kiskorú utódát.

Hitte-e Mátyás a rokonságot a római Valerius-Corvinusokkal? Valószínűleg úgy, ahogyan Enea Silvio Piccolomini tisztelte Aeneast, vagy ahogyan a Habsburgok az ősöknek hirdették Antenort. A királyi reprezentáció része volt ez, amelyet a „iussu Regis” a Dunán érkező óriási márvány emlékek voltak hivatva hitelesíteni.

JEGYZETEK

- ¹ RANSANUS, PETRUS: *Epithoma rerum Hungararum*. Ed. KULCSÁR, PETRUS. Budapest 1977, 33–34, 47.
- ² MARTIUS NARNIENSIS, GALEOTTUS: *De egregie, sapienter, iocose dictis ac factis regis Mathiae ad ducem Iohannem eius filium liber*. Ed. JUHÁSZ, LADISLAUS. Lipsiae 1934, 27–29.
- ³ CORTESIUS, ALEXANDER: *De laudibus bellicis Matthiae Corvini Hungariae Regis*. Ed. FÖGEL, IOSEPHUS. Lipsiae 1934, 1, 3, 6.
- ⁴ Bibliotheca Vaticana, Barb. lat. 4423, fol. 75; CHYTRAEUS, NATHAN: *Variorum in Europa itinerum delitiae*. Herborn 1599, 30.
- ⁵ KULCSÁR 1990, 17–40.
- ⁶ Uo. 28.
- ⁷ CARBO, LODOVICUS: *Dialogus de laudibus rebusque gestis regis Matthiae*. In: *Analecta monumentorum Hungariae historicorum literariorum maximum inedita*. Edd. TOLDY, FRANCISCUS–ÉRSZEGI, GEISA. Budapest 1986, 172.
- ⁸ BONFINI 1, 1, 137; 3, 9, 205–261; 4, 7, 179; 4, 8, 251.
- ⁹ Uo. 3, 9, 262–288.
- ¹⁰ Uo. 3, 9, 267, 268, 272; CIL III 3568, 6265, 3524.
- ¹¹ BONFINI 3, 9, 301; COHEN, HENRI: *Description historique des monnaies frappées sous l'empire Romain. Médailles imperiales*, 7. Paris–London 1888, No. 286–291; RIC VI 47, 229, VII 15.
- ¹² BONFINI 3, 9, 302; FURTWÄGLER, ADOLF: *Die antiken Gemmen*. Leipzig–Berlin 1900, I, XLVI/12, II, 222.
- ¹³ RITÓK-SZALAY, ÁGNES: *Der Kult der römischen Epigraphik in Ungarn zur Zeit der Renaissance*. In: *Geschichtsbewusstsein und Geschichtsschreibung in der Renaissance*. Hrsg. v. BUCK, AUGUST–KLANICZAY, TIBOR–NÉMETH, S. KATALIN. Budapest 1989, 65–75; CIL III 3488.
- ¹⁴ Oxford, Bodleian Library, Lat. Misc. d. 5, foll. 165^v–166^r; CIL III 1460, 6265, 7979.
- ¹⁵ FRANKÓI VILMOS: *Hunyadi Mátyás király, 1440–1490*. Budapest 1890 (Magyar történelmi életrajzok, 21), 379.
- ¹⁶ SCHÖNHERR GYULA: *Hunyadi Corvin János, 1473–1504*. Budapest 1894 (Magyar történelmi életrajzok, 26), 21; KULCSÁR 1990, 31.

ROZSONDAI MARIANNE

RENEZÁNSZ PLAKETT- ÉS KÁMEÁS
KÖTÉSEK

A történelmi bőrkötések követik – olykor némi fáziskéséssel – a képzőművészet nagy stíluskorszakait. Ahogy az internacionális gótika után a képzőművészetben, úgy a történelmi kötésekben is a reneszánsz hozza felszínre a nemzeti sajátosságokat, és majdhogynem a nyelvterületenkénti határozott különbségeket. Maga a nemzeti nyelv, a *lingua vernacula* is csak ez idő tájt kezdi elfoglalni helyét a latin mellett, hogy aztán a felvilágosodás korára szinte teljesen kiszorítsa a latint. A reneszánsz művészet a kötéstáblákon egy országon belül is többfélélt teremt. A bőrkötéseken látható díszítésben a döntő különbség nagyjából az Alpoktól délre és északra alakul ki, főleg azért, mert e két terület között lényeges a felfogásbeli eltérés. Természetesen ez a keresztény egyházon belüli szakadásnak s a reformáció diadalának is következménye. Van időbeli különbség is. Itáliában (s az Alpokon túl egyedül Magyarországon) már a 15. század második felétől készítették reneszánsz stílusú kötések, aminek felső időhatára a 16. közepe. Német nyelvterületen is körülbelül száz év az az időtartam, amely alatt reneszánsz bőrkötéseket készítettek, de az csak a 16. század elején kezdődik!

A német reneszánsz kötések döntő többsége görgetővel nyert egy vagy több keretből és a centrumba helyezett alakos lemezdiszából épül fel. A lemez rendszerint páros, bár tartalmilag összefüggő, mégis az elő- és háttáblán eltérő, de szellemi szimmetriában álló.¹ Ha például egy száz választófejedelem vagy a württembergi herceg portréját látjuk az előtáblán, akkor a háttábla lemeze a címerüket ábrázolja; ha Luther van elől, akkor Melanchthon hátul; ha elől Judit a levágott Holfernes-fejjel, akkor hátul Jael Sisera fejével, ha a világ teremtését ábrázolták az előtábla lemezén, akkor az utolsó ítéletet látjuk a háttáblán és így tovább. Persze német földön is készültek itáliai és francia mintára díszes, aranyozott bőrkötések, pl. Augsburgban vagy a három határ mentén fekvő Bázalban, de ezeket a kötések a németek „welsch”-nek, azaz idegennek (a szó eredetileg „olasz”-t jelent) mondták akkor is, ha azokat történetesen a 16. század egyik legnagyobb német könyvkötőművésze, Jakob Krause készítette.

Az itáliai bőrkötéseket nagyrészt különböző fonadékminták, arabeszkék, erősen stilizált növényi ornamentika, koncentrikus körök, négykaréj és variációi, olykor architektonikus elem vagy egymásba kapcsolódó, 45 fokkal elfordított négyszögek díszítik. Ritkán fordul elő az alakos ábrázolás. Ha mégis, akkor az a kis Amor vagy

Fortuna, illetőleg a megszemélyesített kedvező Alkalmom vagyis a kopasz Kairos, akit ha elszalasztunk, nincs már hol megragadni. Ez a két alak a reneszánsz idején egyre jobban összeolvadt, a különbség attól függ, hogy nőt (Fortuna) vagy férfit (a görög 'ho Kairos' hímnemű) ábrázolnak-e. Kairos alakja igen népszerű volt Itáliában, őt ábrázoló érmeket is véstek. Bakócz Tamásnak is volt ilyen érme (felirata: „Sum dea virtuti iure locata comes”).² Amikor a Mediciek visszanyerték Firenzében hatalmukat, ők is Occasio–Fortuna-alakos érmet verettek maguknak. Kairos a teológiában ettől eltérő, misztikus jelentőségű, igen hangsúlyos értelmet nyert.

Az antik emlékek felé fordulás a numizmatikára és a vésett féldrágakövekre, a gemmákra is kiterjedt. Elsősorban főnemesek, koronás fők gyűjtötték őket. A reneszánsz könyvtárakhoz is gyakran tartozott medál- és éremkabinet. A Francia Nemzeti Könyvtárban a mai napig így van. Sok magyar bibliofil könyvtárának is szerkesztésére volt az éremgyűjtemény, gondoljunk Zrínyi Miklós (1620–1664) könyvtárára, Ráday Gedeon (1713–1793) éremgyűjteményére vagy Jankovich Miklós (1773–1846) numizmatikai tevékenységére, hogy csak néhány példát említsünk. Széchényi Ferenc (1754–1820) rögtön a Nemzeti Múzeum alapításakor 1802-ben átadta gazdag éremgyűjteményét. Az Akadémia a magáét 1871-ben engedte át a Nemzeti Múzeumnak. A kiállított és az alább részletesen ismertett könyvek egyikének tulajdonosa, Dobai Székely Sámuel (1704–1779) is kora egyik ismert éremgyűjtője volt. Különösen a történetírók tekintették és tekintik joggal a régi érmeiket információs forrásnak azon túl is, hogy ezek egy része az egykori uralkodók és családtagjaik hiteles portréját hordozza. Ebből az érdeklődésből született az ötlet, hogy ezek az ábrázolások másolatban felhasználhatók történelmi művet tartalmazó reneszánsz kódexek és könyvek belső illusztrálásához, majd pedig értékes könyvek bőrkötéseinek még értékesebbé tételére. Persze volt már példa arra, hogy könyvkötést valódi kámeával díszítettek, például Theodelinda királynő *Evangéliumos könyvét*.³ Ami a technikát illeti, leggyakrabban gipszalapba nyomták bele a plakettbélyegzőt, amely felvette a mintát, s ezt bőrrel bevonták (intarzia). De maga a bőr is alkalmas arra, hogy felvegye a plasztikus formát, gipszalap nélkül is. Az első fennmaradt plakettkötést annak a Felice Felicianónak tulajdonítják, aki szenvedélyesen gyűjtötte az antik feliratokat, és e célból Magyarországon is járt.⁴ Ez a magángyűjteményben őrzött *Codex Lippomano*, amely Jacobo Tiraboschi latin költeményeit tartalmazza. Padovában másolták 1471 körül, s a dedikáció a velencei patríciusnak, Niccolò Lippomanónak szól. A kötés középpontjában Hadrianus császár kedvence, a szép ifjú Antinoos profilportréja látható, amelyet egy klasszikus gemmáról vehettek, s egy feltevés szerint ez a gemma Francesco Gonzaga kardinális gyűjteményéhez tartozott. Anthony Hobson kilenc könyvkötést származtat Feliciano könyvkötő műhelyéből, köztük Mátyás király feleségének, Beatrixnak *Psalteriumát*, amelyet ma a wolfenbütteli Herzog-August-Bibliothekban őriznek.⁵

A reneszánsz bőrkötések figurális díszű kötéseinek aránylag kis csoportját képezik a kámeák, érmek vagy medalionok utánérzésével készített plakett díszítésű kötések. Plakettkötésnek nevezzük azokat, amelyek táblájának közepén mint fő díszítőelem egy kidomborodó, plasztikus medalion lenyomata látható. Ha a medalliont antik gemma módjára kiviteleztek, színezték, ezüsttel vagy arannyal nyomták, akkor „kámeás kötés”-ről beszélhetünk.⁶

Négy olyan kortárs bibliofil ismerünk, akik ilyen kötések egész sorozatára adtak megbízást: a francia Jean Grolier (1479–1565), a spanyol Diego Hurtado de Mendoza (1506–1575), továbbá két olasz, Giovanni Battista Grimaldi (kb. 1524–1612) és Apollonio Filareto (született 1500 körül). Franciaország későbbi kincstárnokának, Jean Grolier-nak milánói tartózkodása idején, 1508–1512 között több plakettkötést is készített a Milánói Plakett-Mester néven jegyzett könyvkötő. Mendoza és Grolier különböző medalionokkal díszítette kötéseit, Grimaldi és Filareto azonban személyre szóló emblémákat használt választott jelmonddal. Filareto kámeája mindig aranyozott, és a Nap felé törő, a (politikai) zátonyok s a sekély vízben veszélyes sziklák fölé emelkedő sast ábrázolja. A mottó, mely része a kámeának: „PROCUL ESTE” (ti. „profani”), Vergilius-idézet: „távol maradjatok, istentelenek”. Az éjjeli varázslatok istennője, Hekate riasztja ekképpen az alvilágba induló Aeneast. (De a könyv tulajdonosa bizonyára nemcsak erre gondolt, amikor ezt a mottót választotta féltett, drága könyveihez.)

Grimaldi kámeája Apollónt ábrázolja, amint fényes szekeren járja az égboltot, és mint a mottó állítja: „egyenesen és nem görbén” („ΟΡΘΩ Σ ΚΑΙ ΜΗ ΛΟΞΙΩ Σ”), s a Múzsák sziklás hegyének magasába tör, ahol a szárnyas Pégasos várja. Két kivitelben ismert: a folio méretű könyvek számára függőleges, a kisebb könyvek számára vízszintes tengelyű ovális formában. Körülötte a már idézett görög betűs mottó mindig ugyanaz. E kötések tulajdonosa sokáig találgatások tárgya volt, korábban ezeket nevezték Canevari-kötéseknek, és a régebbi szakirodalomban még így találkozunk velük. A múlt században – éppen mert sok bibliofil vágyta birtokolni, ámbar ma is a bibliofil vágyak netovábbja – sok hamisítvány készült. Demetrio Canevari VII. Orbán pápa háziorvosa volt, s mivel Apollón az orvosok istene is, ezért Canevarira gondoltak, mint valószínű megrendelőre és tulajdonosra. Anthony Hobson derítette ki és bizonyította be, hogy az Apollón- és Pégasos-kámeás kötések Giovanni Battista Grimaldi megrendelésére készültek.⁷

Közel 500 reneszánsz plakettkötés maradt fenn. Ezek censusát Anthony Hobson állította össze,⁸ s ez a lista könyve megjelenése óta állandóan bővül. Hobson könyvében az addigi bőséges szakirodalmat is összefoglalja. A plakett- és medaliondíszű kötések, aszerint, hogy mit ábrázolnak, több alcsoportba sorolhatók: antikizálók, vallásos témájúak, Itáliában használt klasszikus és mitológiai témájúak, itáliai portrékat, főleg pápákat ábrázolók. Az észak-európai plakettkötéseken leginkább uralkodókat láthatunk. Itáliában reneszánsz költők ver-

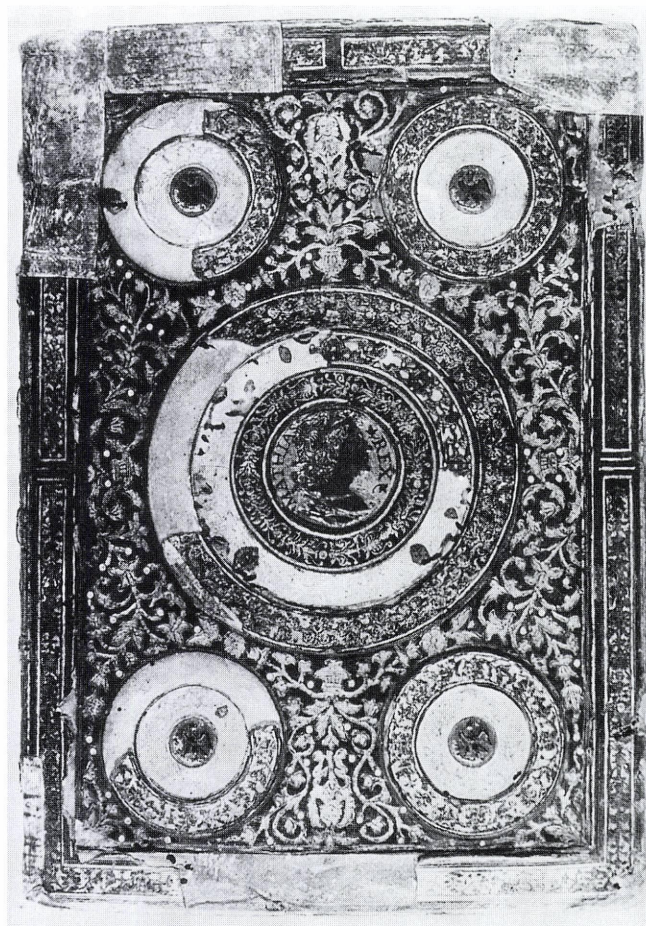
seit borító kötések díszéül sokszor választották antik gemmák relieflenymotát. Annak idején is csak jómódú, magas rangú, udvari körökben forgó bibliofilek kötötték be így könyveiket. Mivel a kameás kötések igen értékesek, a mai gyűjtők és antikváriusok pontos szakirodalmi jegyzékek alapján adják-veszik e drága, egyedi bőrkötéseket.

A Rómában ez idő tájt készült kötések sokszor pápák portréja díszíti. Ennek példája a kiállításon látható II. Pál pápa portréjával díszített kötés a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtárból (III–28). Csak az előtáblán látjuk II. Pál pápa medalionját, a háttáblán antikizáló plakett van. Pietro Barbo (1417–1471) Velencében született, s 1464-ben lett pápa II. Pál néven. Támogatta Mátyás király trónigényét, és mind Magyarország, mind az albán Kasztrióta György (Szkander bég) török elleni harcát. Egyébként ő rendelkezett a kor legnagyobb antik gemmagyűjteményével, amelyet halála után Lorenzo de' Medici sietett megszerezni.⁹

Firenzében szívesen tették a bőrkötésekre Hadrianus császár medalionját, Padovában a makedón világhódító Nagy Sándorét. Erre példa a kiállítás „*D* ALSO” (D[ivino] Al[e]s[andr]o) feliratú, sisakos portréval díszített bőrkötése (III–27).

Érdekes, hogy Velencében hasonló kötések díszéül előnyben részesítették a vallásos témájú plaketteket. Persze sokszor és szívesen alkalmazták Julius Caesar, a római császárok és klasszikus auktorok portréit. A vallásos témájú plakettek között vannak Mózes, Jézust, Keresztelő Szent Jánost, de egész jeleneteket ábrázolókat is: Jézus születése, Pásztorok imádása, Keresztrefeszítés és Sírbatétel.¹⁰

Mátyás király is érdeklődött az antik gemmák iránt,¹¹ bizonyítják ezt azok a neki készített kódexek is, amelyekbe ilyen kompozíciót festettek bele pl. a Philostratus-corvinába, a Didymus-corvinába, s mindenekelőtt a Ptolemaeus-corvinába. Ezek természetüknél fogva síkbeli ábrázolások. Az Erlangenben (Universitätsbibliothek, Ms 6) őrzött corvina kötésének, amely egy 14. században pergamenre másolt *Bibliát* borít, közepén, koncentrikus köröktől övezve, Mátyás antikizáló, jobbra néző portréja látható, plasztikus, kidomborodó ábrázolásban. A négy sarok köreiben, a családi címert idéző, kék mezőben a csőrében gyűrűt tartó holló. A kötés többi felületén az aranyozott corvinakötések ismert bélyegzői láthatók. Az erlangeni *Biblia* Mátyás-ábrázolása szinte pontos mása az 1488-ban Giovanni Francesco Marliani *Epithalamium*-át tartalmazó corvina (Volterra, Biblioteca Guarnacci) címlapján látható, zöld babérkoszorús Mátyás-portrénak, de hasonlít a Philostratus-corvina címlapján látható Mátyás-portréhoz (OSzK) is. Érthető, hiszen hiteles arcképekről van szó. Hobson szerint a portré egy firenzei érem alapján készült. Az erlangeni *Biblia* kötésén gipszalapba nyomták a portrét, és bőr intarziás megoldást alkalmaztak. A corvina között ez az egyetlen medalionportrés kötés (Hobson *Census*-ában a 81. számon található), de a magyar reneszánsz kötések közt sem akad több ilyen. Az erlangeni corvina kötésének díszítését még színes festés és filigránmunka is gazdagít-

1. Biblia kötéstáblája Mátyás király arcképével, 1485 körül
Erlangen, Universitätsbibliothek

ja. Ennek a kötésnek alapján készítette a 19. század végén Leszik Károly könyvkötő a kiállításon bemutatott, jól sikerült stílkötését, mely az MTA Könyvtárának egyik unikumát, Mátyás 1486. január 25-én kiadott s 1488-ban Lipcsében megjelent törvénykönyvét borítja (III–26). Érdekes, hogy 1935 körül egy másik magyar könyvkötőművész, Hunyady József is elkészítette az erlangeni *Biblia* stílkötés-másolatát.¹²

Az Alpoktól északra lényegesen kevesebb plakettkötés készült, ezek is többnyire portrék. A *Præceptor Germaniæ*-nek nevezett Melanchthon népszerűsége Lutheréhoz mérhető. Sikerült neki a humanista műveltséget és tudományt egyeztetni a reformáció ideológiájával. Nagyon sok magyar is felkereste és levelezett vele. Sok bőrkötés lemezdíszén találkozhatunk portréjával. Az Akadémia Könyvtára egyik elegáns, visszafogottan aranyozott bőrkötése előtáblájának közepén láthatunk egy szép Melanchthon-medaliont (III–30). A könyv címlapján is Melanchthont ábrázoló metszet van. Drezdában, az akkor az ottani tartományi könyvtárban őrzött Konrad Haebler-féle hagyatékban kutatva 1986-ban láttam ceruzalevonatban a Melanchthon-medalion Lutherpárját is.¹³

Magyar vonatkozása miatt figyelemre méltó az 1524-ben Velencében megjelent *Esztergomi Breviárium*. Bőrkötésének kompozíciója a Melanchthon-portrés kötéssel rokon, de a háttábla kör alakú plakettje egész kis jelene-

tet ábrázol: az Úrhoz könyörgő Dávidot (III–31). A kötésen a tulajdonos monogramja: B P, alul a bekötés dátuma: 1593. A könyv megjelenése és a kötés dátuma között majd hét évtized a különbség. Magyarország középső harmada ekkor már rég a törökök kezén volt. Feltehetően egy külföldre menekülő magyar ember vitte magával a könyvet, s ott köttette be. A bejegyzések nyitriai használatról tanúskodnak, és arról, hogy ezt a nyolcadrét alakú breviáriumot nagyon sokat forgatták, s az újrakötéskor a lapokat erősen körbevágták. A breviáriumnak ez legalább a második, de nincs kizárva, hogy már a harmadik kötése.

Dávid király latin nyelvre fordított *Százötven zsoltárt* borítja a következő, nem mindennapi bőrkötés (III–29). Tartalmát tekintve az előző kötés jobban illene hozzá, de a történeti kötéseknel nem törekedtek arra, hogy a tartalom és a forma összhangban legyen, s a könyv kötésének díszítése utaljon a nyomtatvány tartalmára. Ez csak a 20. században válik céllá a modern könyvkötésművészetben. A kopott, de igen figyelemreméltó kötés elő- és háttáblájának sarkait antik érmek, illetve pénzek lenyomatai díszítik, középre pedig V. Károly császár medalionja került. A könyvet 1905-ben a műgyűjtő magyar arisztokrata, gróf Vigyázó Ferenc vásárolta, aki egyebek mellett 17 ezer kötetes könyvtárát is az Akadémiára hagyta 1927-ben.

Magyarországon nem vált divattá a kámeás és plakett-díszítésű kötés, amely alapvetően itáliai találmány. Ebben nyilván szerepet játszott az 1526-os mohácsi katasztrófa, s az ország három részre szakadása. Meglepő, hogy ezt követően szinte egyik pillanatról a másikra eltűnt a könyvkötések itáliai igazodása, s ahol egyáltalán volt nyomda, könyv és kultúra, a nyugati peremvidéken, a Felvidéken és Erdélyben, ott az osztrák, a német és a

németalföldi mintákat követték. Pedig Báthory István, Bethlen Gábor vagy Rákóczi György ismert éremportréi nagyon alkalmasak lettek volna bőrkötések díszítésére. De akkorra már Itáliában is elmúlt a kámeás kötések divatja. Akad azonban néhány különleges, egykor magántulajdonban, ma magyar könyvtárakban őrzött plakettkötés, amely most kerül először kiállításon a nagyközönség elé.

JEGYZETEK

- ¹ ROZSONDAI, MARIANNE–ROZSONDAI, BÉLA: *Symmetry Aspects of Bookbindings*. In: *Symmetry 2. Unifying Human Understanding*. Ed. by HARGITAI, ISTVÁN. Oxford 1989, 865–874.
- ² RITOÓKNÉ SZALAY ÁGNES: *Bakócz Tamás Breviáriumának kéziratos versei*. ItK 79 (1975) 546–547.
- ³ STEENBOOK, FRAUKE: *Der kirchliche Prachteinband im frühen Mittelalter*. Berlin 1965, 78–80, Abb. 18–19.
- ⁴ RITOÓKNÉ SZALAY ÁGNES: *A római fölíratok gyűjtői Pannoniában*. In: Budapest 1994, 318–325.
- ⁵ HOBSON 1989, Appendix 2, 255.
- ⁶ ARNIM, MANFRED VON: *Europäische Einbandkunst aus sechs Jahrhunderten. Beispiele aus der Bibliothek Otto Schäfer, Schweinfurt*. Schweinfurt 1992, 30–32, 59; MAZAL, OTTO: *Einbandkunde. Die Geschichte des Bucheinbandes*. Wiesbaden 1997 (Elemente des Buch- und Bibliothekswesens, 16), 379.
- ⁷ HOBSON, ANTHONY–CULOT, PAUL: *Italian and French 16th century bookbindings. – La reliure en Italie et en France au XVIe siècle*. Bruxelles 1990, 31; HOBSON, A. R. ANTHONY: *Apollo and Pegasus*. Amsterdam 1975. Hobson az egész könyvet ennek a témának szentelte.
- ⁸ HOBSON 1989, 214–251.
- ⁹ HOBSON 1989, 91.
- ¹⁰ MAZAL i. m. (6. j.), 156–157.
- ¹¹ MIKÓ ÁRPÁD: *Pannonia újjászületése*. In: Budapest 1994, 35.
- ¹² ROZSONDAI MARIANNE: *A könyvkötőművész Hunyady József (1907–1983)*. MÉ 45 (1996) 85, 4. kép.
- ¹³ Dresden, Sächsische Landesbibliothek, Nachlaß Konrad Haebler, App. 309/1–7; 1/b: Darstellungen.